

Oleksandr Shyshko

ON HISTORY OF POLITICAL TERROR IN ODESSA (MAY 1920)

The article investigates the implementation of political terror by the Odessa Hubernia Extraordinary Commission (OHEC) in May 1920. During March-April, the OHEC headed by Stanislav Redens, among other decisions, has ordered to shoot 113 people and imprison 110 people in the concentration camp. In May, during 9 meetings of the OHNK Board, the decision was made to shoot 163 people and to imprison in the concentration camp 187 people. In 1990s 42 individuals from this list, who had been shot, were rehabilitated. The intensification of terror in May was a consequence of a significant deterioration in the economic situation, in particular food supplies. This, in turn, led to the spread of speculation, especially for currency. Accordingly, speculators and counterfeiters supplemented the list of those who were accused of «counter-revolutionary activity». The offensive of Ukrainian and Polish troops on Kiev led to the beginning of «the disclosure of underground organizations that aimed at overthrowing the Soviet power.» The disclosure of the «underground Petliura organization» was a demonstration of the transition to «merciless extermination of the kurkul-Petliura elements as vicious enemies of Soviet power.» The availability of newspaper material only and the absence of archival and investigative cases require a critical attitude to the accusations against those accused of involvement in these organizations. A significant number of rehabilitated individuals, according to the available personal cases, confirms the thesis that OHNK did not attach much importance to finding evidence of guilt of a particular individual.

Key words: Odessa, political terror, concentration camp, counterrevolution, rehabilitation.

УДК 94(477.43).084

Микола Олійник

ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НЕП

У статті проаналізовано практику впровадження орендних відносин на Поділлі в 1921–1928 рр. На базі архівних джерел встановлено, що основною причиною звернення радянської влади до оренди була нездатність більшовицької держави налагодити ефективне управління економікою та її післявоєнну відбудову. З'ясовано, що I Подільський губернський з'їзд рад, ухвалюючи 4 липня 1921 р. рішення щодо впровадження орендних відносин, наполягав на необхідності керуватися при цьому господарською доцільністю та економічною вигодою. Встановлено, що вже до середини жовтня 1921 р. в оренду передано 83,58 % зареєстрованих на той час підприємств. Висвітлено особливості орендних відносин в провідних галузях економіки Поділля – цукровій та борошномельній. Підкреслено, що при визначенні орендарів влада віддавала перевагу державним підприємствам перед приватниками. Наголошено, що з 1926 р. влада перейшла від утисків до витіснення орендарів і до кінця 1928 р. їх практично не залишилося.

Ключові слова: Поділля, НЕП, оренда, орендар, приймально-здавальна комісія.

Однією з характерних ознак сучасного етапу українських економічних відносин є оренда. Як позитивні, так і негативні її аспекти значною мірою походять ще з радянського минулого, з часів нової економічної політики. У кожному регіоні реалізація генеральної лінії мала свої особливості, зокрема в прикордонній Подільській губернії. Проте дана проблема ще не стала предметом спеціального дослідження. Саме тому метою статті є проаналізувати на основі архівних джерел практику впровадження орендних відносин на Поділлі в 1921–1928 рр.

Запровадження НЕП покликане створити умови для відбудови та розвитку промисловості. Оскільки, за словами В. Леніна, ця політика на місцях «залишалася значним чином не роз'ясненою», X Всеросійська конференція РКП(б) 26–28 травня 1921 р. резолюцією «Про економічну політику» пояснила, що держава повинна підтримати «кооперативні та приватні підприємства, які не вимагають постачання від державних запасів сировини та продовольства». Місцеві господарські органи отримали право самостійно здавати в оренду приватним особам, кооперативам, артілям і товариствам державні підприємства [1, с. 405–406].

Наданим правом досить оперативно скористався I Подільський губернський з'їзд рад, який 14 липня 1921 р. резолюцією «Про діяльність губернської ради народного господарства» зобов'язав губраднаргосп зосередити зусилля на відновленні «важкої промисловості – цукрової, винокурної та борошномельної», та дрібної, продукція якої необхідна для сільського господарства. Для цього

слід було налагодити трудову дисципліну на виробництві та широко використовувати здачу підприємств у оренду, керуючись при цьому господарською доцільністю та економічною вигодою. При виборі орендарів з'їзд радів віддавати перевагу кооперативним об'єднанням, трудовим артілям і приватним особам, які мають адміністративний і господарський досвід [2, с. 90].

Відповідно до вказівок центру розпочалася робота з укладення угод оренди. Як доповідали на нараді працівників губраднаргоспу 23 жовтня 1921 р. керівники його повітових відділень, у 9 з 12 повітів кооперативні організації, кустарні артілі, підприємства, приватні особи, військові частини та навіть відділення Державного політичного управління (далі – ДПУ) взяли в оренду 687 підприємств з 822 зареєстрованих на той час, або 83,58 %. Зокрема: 649 млинів, 7 тютюнових фабрик, 21 миловарний, 5 пивоварних, 4 свічкових заводи та 1 завод фруктових вин. Зазначимо, що в Літинському повіті першими на Поділлі наважилися здійснити денационалізацію – колишнім власникам повернули 60 маслобоєнь [2, с. 125–132].

Перший досвід проведення орендної кампанії показав, що укладення орендних договорів потребувало чіткого визначення власника об'єкта. Щоб уникнути тривалих суперечок навколо даного питання та заощадити час і гроші, ВУЦВК постановою від 15 березня 1922 р. визначив, що всі промпідприємства з числом працівників понад 5-ти при наявності механічного двигуна і 10-ти без нього, які перейшли у власність Республіки до 21 червня 1921 р., вважаються націоналізованими. Всі підприємства, віднесені до розряду великих і середніх, були «залишені за державою» [3, арк. 44].

Провідною галуззю промисловості на Поділлі була цукрова. Проте, незважаючи на те, що в 1921 і 1922 рр. працювало відповідно 22 і 23 цукрозаводи, в оренду з 52 наявних передано лише три підприємства: Старосинявський, Щедрівський та Проскурівський заводи – Проскурівської округи [4, арк. 61; 5, арк. 77; 6, арк. 3 зв.]. Серед них виділявся Проскурівський цукрозавод, який орендувала 1-а дивізія Червоного козацтва. Всіма господарсько-виробничими питаннями тут займався уповноважений від дивізії Червоного козацтва «крупний непман, син власника кількох підприємств і заводів» Абрам Штеренгас, якого окружне відділення ДПУ підозрювало в неблагонадійності, грі на «чорній біржі» та тримало під постійним наглядом [7, арк. 109–110]. Поширювати орендні відносини на інші заводи перешкоджав як їхній технічний стан і відсутність матеріальної можливості для відновлення підприємств, так і побоювання влади втратити контроль над стратегічною для подільського краю галуззю.

Значно масштабніше орендні відносини впроваджувалися в борошномельній промисловості, яка займала друге місце в економіці краю. Причиною цього була недостатня кількість зерна для забезпечення роботи майже тисячі націоналізованих млинів. Його не вистачало навіть для роботи 15 найбільших млинів, які були в підпорядкуванні Українського борошномельного тресту (далі – Укрбот). Через те, що подільські селяни могли дати лише 40 % потрібного для їхньої роботи зерна, Укрбот використовував тільки вісім підприємств [8, арк. 4].

Для передачі млинів в оренду Подільська губерньська економічна нарада 30 травня 1922 р. створила прийнятно-здавальну комісію. Практична передача млинів в оренду розпочалася 10 червня 1922 р. Термін оренди становив 3 роки і більше [9, арк. 5–5 зв.].

При визначенні орендарів комісія віддавала перевагу державним підприємствам перед приватними підприємцями. Так, попри заяви орендарів, вальцеві млини, які знаходилися на території спиртових заводів у Сутисках Тиврівської волості та в Мартинівцях Межирівської волості Вінницького повіту, передала спиртзаводам [10, арк. 2]. Так само слід було чинити, відповідно до розпорядження Правобережної контори Українського тресту радгоспів від 24 вересня 1923 р., при виборі орендарів млинів, які розташовувалися на території радгоспів. Однак місцеві органи влади не поспішали передавати млини радгоспам. Вони воліли краще перездавати їх в оренду приватникам і отримувати більші надходження від орендної плати. Приватники ж, задля отримання вищих доходів, економили на ремонтах і підтриманні всього млинарського господарства в належному стані, що призводило до деградації млинів. Тому вповноважений радгосптресту Поділля 23 вересня 1924 р. звернувся до губвиконкому зі скаргою на неправомірні дії місцевих органів влади та вимогою негайно передати млини радгоспам [11, арк. 213]. Доцільно зазначити, що при укладенні договорів оренди органи влади зазвичай вимагали, щоб орендарі своїм коштом здійснювали ремонт млинів [12, арк. 47].

Лише коли державні підприємства не справлялися з орендованими млинами, їх передавали в суборенду приватникам. Зокрема, у вересні 1923 р. така доля спіткала збиткові млини: Мизяківський (Вінницька заготконтора) – суборендар громадянин Дарер; Муравський (Жмеринська заготконтора) – Штаркман; Станіславчицька – Котик; Черчецька (Кам'янецька заготконтора) – Шриєр. Загалом ще 14 млинів [10, 20–20 зв. арк.].

Укрбот самостійно вирішував питання передачі млинів у оренду. Оскільки це були великі сучасні вальцеві напівавтоматичні підприємства, то бажаючих орендувати їх вистачало. Між

претендентами відбувалася запекла боротьба. Зокрема, восени 1924 р. секція місцевого господарства губернської планової комісії підтримала клопотання Тульчинського окружного виконкому та Тульчинської районної споживчої спілки щодо вилучення з відання Укрботу та передачі в підпорядкування губвиконкому великих товарних млинів: Печарського, продуктивністю 2500 пудів на добу, Брацлавського – 1000 пудів і Забузького – 800 пудів. Підставою для цього рішення було те, що Брацлавський і Забузький млини Укрбот передав у оренду приватним особам Гросману та Солітерману, а Печарський – Тульчинській райспоживспілці. Такі дії не давали змоги провести трестування цих млинів і зекономити на накладних витратах, а також «свідчили, що Укрботу вони не потрібні». Передача цих прибуткових млинів в розпорядження губвиконкому «дозволила б суттєво збільшити надходження до місцевого бюджету» [11, арк. 45, 65, 106–107]. Зазначимо, що курс на передачу млинів у оренду сільськогосподарській кооперації був визначальним у всіх округах Поділля.

Проте не завжди місцеві органи влади та державні установи переймалися турботою про благо громади. Так, коли в 1924 р. переукладалися договори оренди, Гайсинське відділення ДПУ продовжило орендний договір на потужний Ладжинський млин, який воно орендувало з 1922 р., за 1500 крб. щорічної плати. В той же час орендна плата з менших млинів складала щонайменше 3000 крб. Як зазначалося в скарзі на ім'я губвиконкому від Мойсея Рабиновича, фактичним орендарем був Ель Штейн. Його відносини з формальним орендарем не зміг встановити навіть юрисконсульт губвиконкому Черкаський, який розглядав скаргу. Він зробив висновок, що відділення ДПУ, згідно постанови ВУЦВК від 17 жовтня 1923 р. про заборону урядовим органам мати підприємства торгівельного та промислового типу, не має права орендувати млин. Крім того, орендна плата є «невідповідно низькою». Відтак юрисконсульт дав рекомендацію вказаний договір оренди розірвати [13, арк. 140 зв.].

Відповідно до зазначеної постанови ВУЦВК упродовж листопада-грудня 1924 р. чекісти повернули райвиконкомам орендовані ними млини. Всі організаційні питання при цьому вирішували спеціально створені комісії [14, арк. 415]. Однією з причин цього була запроваджена постановою губвиконкому № 195 від 11 жовтня 1924 р. та Кам'янецького окрвиконкому № 56 від 14 жовтня вимога про передачу 40 % помолу відділенням Держбанку для постачання населенню [15, арк. 166 зв.]. Отож у користуванні Укрботу залишилося 6 млинів, об'єднаних у два куці – Вінницький (млини у Вінниці та Браїлові) та Бершадський (4 млини в Бершадському районі). Лише з цього часу вони почали працювати прибутково. Проте заробітна плата, з урахуванням масштабу цін, складала лише 50–60 % від довоєнної [7, арк. 14–15].

Починаючи з 1926 р. державна політика щодо орендованих та приватних млинів почала змінюватися в бік їхнього витіснення з ринку. Для цього вдавалися до підвищення орендної плати та податків, заборони селянам молоти там зерно, прямих провокацій. Економічні аспекти не бралися до уваги. Внаслідок такої політики вже в 1928 р. приватних млинів на Поділлі не залишилося [16, арк. 5].

Етапи ухвалення рішення про передачу підприємства в оренду добре видно на прикладі Вінницької державної сірникової фабрики. Спочатку президія губраднаргопсу в березні 1922 р. намагалася стимулювати якісну роботу персоналу фабрики натуральним преміюванням, виділивши: «50 пар чобіт, 50 робочих костюмів, 50 комплектів легкої матерії для жіночих костюмів, 10 халатів для робітників, зайнятих на брудних роботах і 150 пудів деревного вугілля». Наступним кроком став її дозвіл від 2 травня 1922 р. директору фабрики Мільману надати працівникам двотижневу відпустку для проведення городніх і польових робіт. За цей час на фабриці повинні були провести ремонт обладнання. Крім того, йому наказали створити підсобні підприємства при фабриці. Для проведення ремонту виділили через відділ торгівлі губвиконкому 2,5 млрд крб. радянськими знаками оборотних коштів і наказали вжити заходів з «якнайшвидшого і дорожчого розпродажу сірників». Також «зміцнили керівництво» фабрики, призначивши заступником директора Гейлера. В цьому ж контексті слід розглядати рішення щодо виплати зарплати за травень. Однак ніщо не допомогло. Тому рішенням президії губраднаргопсу від 17 липня 1922 р. Вінницьку сірникову державну фабрику здали в оренду на умовах орендарів – «Блайваса і Труба: впродовж місяця, потрібного на ремонт і трьох пільгових місяців орендна плата не стягується, в наступні 6 місяців орендна плата стягується в розмірі 15 ящиків сірників на місяць, а далі – 8% загального виробництва або його вартості» [17, арк. 11–39].

Показовим прикладом ставлення влади до орендарів є доля орендованого в 1922 р. колишнім власником Вацлавом Девішиком Зіньківського медопивоварного заводу. Орендар відновив не лише виробництво, але й чисельність персоналу [18, с. 105–106]. Однак, коли внаслідок адміністративно-територіальної реформи 1923 р. Зіньків перейшов до складу Кам'янецької округи, становище орендаря різко погіршилося через вороже ставлення керівництва Кам'янецького окружного відділу місцевого господарства. Врешті-решт під тиском численних перевірок і

непосильних податків на початку 1926 р. він змушений був розірвати договір оренди. Проте окружна влада виявилася нездатною забезпечити роботу заводу, який без Девішика зупинився. Тому 1 березня 1926 р. зазначений відділ в особі його голови Карпова та Проскурівський державний дріжджово-пивоварний завод в особі його представника Іовеля Гальперіна уклали договір оренди на чотири роки. Він передбачав, що орендар упродовж трьох місяців повинен налагодити виробництво, на свій страх і ризик забезпечити виконання щорічної виробничої програми в 10 тисяч відер меду або пива. Перших три роки орендна плата не стягувалася, а на четвертий становила 1500 крб. і повинна була вноситися поквартально. Податки та збори оплачував орендар [19, арк. 112–113 зв.].

Зауважимо, що, на думку губраднаргоспу, передачі об'єктів у оренду перешкоджали руйнація багатьох підприємств та загальний важкий стан губернії [20, арк. 13 зв.]. Крім того, суттєво стримували розвиток орендних відносин непосильні податки. Так, для тютюнових фабрик вони становили 180 %, з них прямі – 23 %, непрямі – 150 %, відрухування – 7 %. Для інших галузей податки складали 30–40 %. Крім того, 18–20 % відрухувань від продуктивності становила орендна плата [21, арк. 25–25 зв.]. Саме тому, наприклад, у Кам'янецькій окрузі впродовж 1924/25 р. планували здати в оренду 25 підприємств. Коли це не вдалося, окрвиконком наполіг на їхній передачі приватним господарям за умови, що ті приведуть отримані об'єкти до належного технічного стану [22, арк. 35].

Отже, потреба повоєнного відновлення економіки та відсутність для цього ресурсів змусили більшовиків дозволити в рамках непу орендні відносини. На Поділлі вони поширювалися лише на ті підприємства, які губернська влада або не могла самостійно відновити, або для їхньої діяльності не вистачало сировини. Найбільша кількість договорів оренди стосувалася млинів. Орендарів, яких частіше називали непманами, всіляко утісняли податками й блокували можливість розширення бізнесу. В другій половині 20-х рр. ХХ ст., з відбудовою промислового потенціалу регіону, під різними приводами орендні договори розривалися. Впродовж 1928 р. орендарів-приватників, яких влада вважала класово ворожою силою, на Поділлі практично не залишилося.

Список використаних джерел

1. Об экономической политике. Резолюция X Всероссийской конференции РКП(б) 26–28 мая 1921 г. / Всесоюзная Коммунистическая партия(б) в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (Под ред. В. В. Адоратского, А. Н. Поскребышева, М. А. Савельева, И. П. Товстухи). Изд. 5, исправл. и доп. Москва: Политиздат ЦК ВКП(б), 1936. Ч. 1. С. 405–407.
2. Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Зб. док. і мат-лів. / Ред. кол.: І. О. Пшук (відпов. ред.), А. Г. Бабенко, С. Я. Вінниковецький та інш. Вінниця, 1957. 560 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 513.
4. Держархів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.) Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 529.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 532.
6. Там само. Спр. 537.
7. Там само. Спр. 497.
8. Там само. Спр. 480.
9. Там само. Ф. Р-925. Оп. 1. Спр. 440.
10. Там само. Спр. 465.
11. Там само. Спр. 126.
12. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.) Ф. Р-926. Оп. 1. Спр. 1.
13. Держархів Вінницької обл. Ф. Р-925. Оп. 1. Спр. 159.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-337. Оп. 1. Спр. 346.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-337. Оп. 1. Спр. 57.
16. Держархів Вінницької обл. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 365.
17. Держархів Вінницької обл. Ф. Р-925. Оп. 2. Спр. 806.
18. Рибак І. В. Зінків від найдавніших часів до сьогодні. Кам'янець-Подільський, 2010. 160 с., іл.
19. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-337. Оп. 1. Спр. 444.
20. Держархів Вінницької обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 541.
21. Держархів Хмельницької обл. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 44.
22. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р-337. Оп. 1. Спр. 508-А.

References

1. Ob jekonomicheskoy politike. Rezoljucija X Vserossijs'koj konferencii RKP(b) 26–28 maja 1921 g. / Vsesojuznaja Kommunisticheskaja partija(b) v rezoljucijah i reshenijah sezdov, konferencij i plenumov CK (Pod red. V. V. Adoratskogo, A. N. Poskrebysheva, M. A. Savel'eva, I. P. Tovstuhi). Izd. 5, ispravl. i dop. [(On Economic Policy. Resolution of the Tenth All-Russian conference of RKP(b), 26–28 May 1921/All-Union Communist Party (b) in resolutions and summit decisions, conferences and plenums of the Central Committee (Eds. V.V. Adoratsky, A.N. Poskrebysheva, V.A. Savelyeva, I.P. Tovstukha), fifth edition, corr. and ed. Moscow, 1936, vol. 1, pp. 405–407.
2. Podillya v period vidbudovy narodnoho hospodarstva (1921–1925 rr.): Zb. dok. i mat-liv. / Red. kol.: I. O. Pshuk (vidpov. red.), A. H. Babenko, S. Ya. Vinikovets'kyi ta insh. [(Podillya in the period of the rebuilding of the economy (1921–1925): collection of documents and materials./Ed. Col. I.O. Pshuk (Acc. Ed.), A.G. Babenko, S.Ya. Vinikovetsky et al]. Vinnytsa, 1957. 560 p.
3. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny, f. 1, op. 2, spr. 513.
4. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 1, op. 1, spr. 529.
5. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 1, op. 1, spr. 532.
6. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 1, op. 1, spr. 537.
7. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 1, op. 1, spr. 497.
8. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 1, op. 1, spr. 480.
9. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fr. 925, op. 1, spr. 440.
10. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fr. 925, op. 1, spr. 465.
11. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fr. 925, op. 1, spr. 126.
12. Derzharkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti, fr. 926, op. 1, spr. 1.
13. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fr. 925, op. 1, spr. 159.
14. Derzharkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti, fr. 337, op. 1, spr. 346.
15. Derzharkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti, fr. 337, op. 1, spr. 57.
16. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 29, op.

1, spr. 365. 17. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fr. 925, op. 2, spr. 806. 18. Rybak I. V. Zin'kiv vid naydavnishykh chasiv do s'ohodennya. [Zinkiv from ancient times to the present]. Kamyanets-Podilsky, 2010, 160 p. 19. Derzharkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti, fr. 337, op. 1, spr. 444. 20. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti, fp. 1, op. 1, spr. 541. 21. Derzharkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti, fp. 3, op. 1, spr. 44. 22. Derzharkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti, fr. 337, op. 1, spr. 508-A.

Mykola Oliynyk

**PRACTICE OF IMPLEMENTATION OF ORDINARY RELATIONS
UNDER THE YEAR OF NEP**

The present article researches the introduction of lease in Podillya region in 1921–28. The archive materials suggest that the principle reason why the Soviet authorities resorted to the lease was inability of the bilshovyk's state to reestablish an effective management of the economy and to rebuild it after the war. As a fact, when adopting the decision on introduction of lease on 4 July 1921, the First Podillya provinces Congress insisted on the need to be driven by the economic expediency and profit. By mid-October 1921, cooperatives, handicraft guilds, enterprises, private individuals, military units, and state political management institutions rented 83.58 % of registered enterprises. The article clarifies the specific characteristics of leasing in the leading branches of Podillya economy – sugar and milling industries. It also reveals that lease contracts were not always transparent and serving the community needs. When choosing tenants, the authorities preferred state enterprises to private entrepreneurs. The article emphasizes that the dilapidation of many enterprises, general hardship situation in the province, unbearable taxes and high renting fees were impeding the lease. It was established, that as of 1926, the authorities shifted from harassing the tenants, who were perceived as class enemies, to their targeted crowding out of the market. This was achieved by raising the renting fees and taxes and by direct provocations. Economic considerations were not taken into account. As a result, by the end of 1928 there were practically no tenants in Podillya.

Key words: Podillya, NEP, lease, tenant, Leasing Commission.